



INGLIZ, RUS VA O'ZBEK TILLARIDA YURAK TERMINLARINING LINGUOKULTUROLOGIYA VA TARJIMA MASALASI

ANORBOYEVA DILSHODA

Andijon davlat chet tillari instituti

2-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tillarida yurak terminlarining linguokulturologiyasi va tarjima haqida so'z boradi. Shuningdek, maqolada mazkur masala yuzasidan muallif tomonidan bir necha misollar o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: yurak, linguokulturologiya, terminologiya, atama, so'z, yurak terminlari.

Yurak - (lotincha cor, grekcha καρδιά [kardia]) — konus shaklidagi ichi bo'sh mushak organi bo'lib, organizmda qonni aylantirib berish vazifasini bajaradigan organ hisoblanadi. Yurak bo'shlig'i ikkita bo'lmacha va ikkita qorinchaga bo'linadi. Chap bo'lmacha (atrium) va chap qorincha birgalikda „arterial yurak“ ni tashkil qiladi, sababi unda faqat arterial qon oqadi. U orqali o'tadigan qon tomirlari „arteriya“ deya nomlanadi. O'ng qorincha va o'ng bo'lmachada (atrium) faqat venoz qon oqib o'tganligi sabab „venoz yurak“ka birlashadi. Yurak o'z ish faoliyatini bajarish vaqtida qisqaradi va bo'shashadi. Yurakning qisqarishi holati sistola, bo'shashish holati esa diastola deb ataladi.

Yurak ko'krak qafasida joylashgan (mediastinaning bo'linishining anatomik hamda klinik tasnifiga qarab mos ravishda pastki, o'rta yoki old tomonda) bo'lib, nisbatan pastki chap qirradi bilan chap tomonga siljigan bo'ladi. Yurak tashqi tomondan ikki qavatdan iborat bo'lib Perikard) deb ataladi, tashqi qavati esa Epikard deb nomlangan va bu ikkala qavat yurakni boshqa organlardan ajratib turadi. Tananing o'rta chizig'iga nisbatan yurak assimetrik tarzda — chap tomonida taxminan 2/3 va o'ngda taxminan 1/3 qismi joylashgan. Vertikal o'qning (chiziq asosining o'rtasidan yurak cho'qqisigacha) oldingi ko'krak devoriga proeksiya yo'nalishiga qarab, yurakning ko'ndalang, qiya va vertikal holati farqlanadi. Vertikal holat — ko'krak qafasi tor va uzun bo'lgan odamlarda, ko'ndalang holat — keng va qisqa ko'krak qafasi bo'lgan odamlarda ko'proq uchraydi.



Yurak kameralar deb ataladigan to'rtta alohida bo'shliqdan iborat: chap bo'lmacha, o'ng bo'lmacha, chap qorincha, o'ng qorincha. Ular bo'lmachalararo (septum interatriale) va qorinchalararo (septum interventricularae) to'siq bilan ajratilgan. Yuqori va pastki kovak venalaridan keladigan tomirlar o'ng bo'lmacha (atrium)ga, o'pka venalaridan keladigan tomirlar esa chap bo'lmacha (atrium)ga tutashadi. So'ngra o'ng qorinchadan o'pka arteriyasi (o'pka magistrali) tomiri, chap qorinchalardan esa aorta tomiri chiqadi. O'ng qorincha bilan chap bo'lmacha o'pkada kichik qon aylanish doirasini, chap qorincha va o'ng bo'lmacha esa katta qon aylanish doirasini hosil qiladi. Yurak old mediastinaning pastki qismida joylashgan bo'lib, old yuzasining katta qismini kovak hamda o'pka venalarining kiruvchi bo'limlari, shuningdek, chiqadigan aorta, o'pka magistrallari bilan qoplangan. Perikard bo'shlig'ida oz miqdorda seroz suyuqlik mavjud.

Chap qorincha devori o'ng qorincha devoriga nisbatan taxminan 3 baravar qalinroq. Boisi, chap qorincha butun organizmga asosiy qonni tizimli aylanishiga chiqarib berish uchun yetarlicha kuchli bo'lishi kerak (tizimli qon aylanishida qon oqimiga qarshilik bir necha baravar baland va qon bosimi o'pka qon aylanishidan bir necha baravar yuqori bo'ladi. Qon oqimini bir yo'nalishda ushlab turish kerak, aks holda yurakka ortiqcha yuklama tushishi va uning faoliyati izdan chiqishi mumkin. Yurakning har bir bo'lmacha va qorinchasining tomir bilan tutashgan joyida maxsus „qopqoqlar“ joylashgan bo'lib, ular qonning bir yo'nalishda oqishi uchun javob beradigan klapan deb ataladi. Yurakda 4-ta klapan bo'lib, tegishli vaqtda ochiladi va yopiladi, qonni o'tkazadi yoki uni o'tkazmaydi. Chap bo'lmacha va chap qorincha orasidagi „qopqoq“ „ikki tabaqali klapan“ deb ataladi va u ikkita tabaqadan iborat. O'ng bo'lmacha va o'ng qorincha orasidagi klapan uchta tabaqali klapan deb ataladi. Yurak aorta hamda o'pka arteriyalari bilan ham tutashgan joyida „yarimoysimon klapan“ joylashgan. Ular ikkala qorinchadan qon oqimini nazorat qilib, a'zolarga qonni yetkazib berishini ta'minlaydi.

Tilshunoslikda XX asrning oxirlariga kelib „til madaniyat bilan bog'liq bo'lib qolmasdan, balki uning o'zi madaniyatdan o'sib chiqqan va uni ifodalaydigan vositadir“ degan faraz qabul qilina boshlandi. Ayni paytda til madaniyatning yaratilish vositasi, rivojlanishi, saqlanishi (matnlar ko'rinishida) va uning tarkibiy qismidir. Chunki til vositasida madaniyatning moddiy va ma'naviy asarlari yaratiladi. Ana shu g'oya asosida ming yillar davomida shakllangan lingvokulturologiya fanning yangi, maxsus sohasi



sifatida XX asrning 90-yillarida vujudga keldi. Lingvokulturologiya tilshunoslikdagi antroposentrik paradigmaning mahsuli bo‘lib, u so‘nggi o‘n yilliklar davomida rivojlanib kelmoqda.

XXI asrning boshlariga kelib lingvokulturologiya jahon tilshunosligidagi yetakchi yo‘nalishlardan biriga aylandi. Lingvokulturologiya tilda va diskursda o‘z aksini topgan va mustahkamlangan xalq madaniyatini o‘rganadi. U birinchi navbatda, muayyan madaniyatning mif, afsona, urf-odat, an‘ana, udum, taomil, ramzlarini va h.k.ni tadqiq etadi. Mazkur konseptlar madaniyatga taalluqli bo‘lib, ular tilda maishiy va taomil muomalasi shaklida mustahkamlanadi.

V. N. Teliyaga ko‘ra, lingvokulturologiya, avvalo, jonli kommunikativ jarayonlarni va ularda qo‘llaniladigan til ifodalarining sinxron harakatdagi xalq mentaliteti bilan aloqasini tadqiq qiladi.

Lingvokulturologiya tilni madaniyat fenomeni sifatida o‘rganuvchi fan bo‘lib, o‘zaro aloqadorlikda bo‘lgan til va madaniyat uning predmetini tashkil qiladi. Binobarin, V.N. Teliya bu haqda shunday yozadi: “Lingvokulturologiya insoniy, aniqrog‘i, insondagi madaniy omilni tadqiq etuvchi fandır. Bu esa shuni bildiradiki, lingvokulturologiya markazi madaniyat fenomeni bo‘lgan inson to‘g‘risidagi antropologik paradigmaga xos bo‘lgan yutuqlar majmuasidir”.

G.G.Slishkinga ko‘ra, “Lingvokulturologiya inson omiliga, aniqrog‘i, insondagi madaniyat omiliga yo‘naltirilgan. Lingvokulturologiyaning markazi madaniyat fenomenidan iborat bo‘lishi inson haqidagi fanning antropologik paradigmaga tegishli hodisa ekanligidan dalolat beradi”.

N. Alefirenko lingvokulturologiyani quyidagicha tavsiflaydi:

- lingvokulturologiya tilshunoslik va madaniyatshunoslik bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, u sintezlovchi xususiyatga ega;

- lingvokulturologiyaning asosiy e‘tibori tilda izohlanadigan madaniy dalillarga qaratiladi;



- lingvokulturologiya tilshunoslik fanlariga kiradi, shuning uchun uning tadqiqot natijalaridan ona tili va chet tillari o‘qitish jarayonida amaliy foydalanish mumkin;

- lingvokulturologiya tadqiqotlarining asosiy yo‘nalishlari: a) lisoniy shaxs; b) til madaniy qadriyatlarning semiotik gavdalantirish tizimi hisoblanadi .

Lingvokulturologiyada bugungi kunga qadar bir qancha yo‘nalishlar shakllangan:

1. Muayyan ijtimoiy guruhlar, xalqning ko‘zga ko‘ringan davrdagi madaniy munosabatlari lingvokulturologiyasi, ya’ni aniq lingvokulturologik holatlarning tadqiq etilishi.
2. Xalqning muayyan davriga tegishli bo‘lgan lingvomadaniy o‘zgarishlarni o‘rganadigan diaxronik lingvokulturologiya.
3. O‘zaro aloqada bo‘lgan turli xalqlarning lingvomadaniy ko‘rinishlarini tadqiq qiladigan qiyosiy lingvokulturologiya.
4. Chog‘ishtirma lingvokulturologiya. U endi rivojlanishga boshlagan bo‘lib, ayrim tadqiqotlarda o‘z aksini topgan. Masalan, M.K. Golovanivskaya “Rus tili sohibi nuqtayi nazaridan fransuz mentaliteti” nomli tadqiqotida fransuz mentaliteti xususiyatlarini rus tili va madaniyati sohibining nuqtayi nazaridan o‘rgangan.

Lingvokulturologiya tilni madaniyatning fenomeni, madaniyatni tashuvchisi sifatida o‘rganadi. Madaniyatni tildan foydalanuvchi inson yaratadi. Lingvokulturologiyaning obyekti lingvistika va kulturologiya, etnografiya va psixolingvistika singari qator fundamental fanlarning kesishmasida joylashadi. Lingvokulturologiyaning obyekti haqida ba’zi munozarali fikrlar ham yo‘q emas. Jumladan, V.N.Teliyaning fikricha, lingvokulturologiya til va madaniyatning faqat sinxron aloqasini o‘rganadi.

V.A.Maslovaga ko‘ra, bu soha tilni ham sinxron, ham diaxron jihatdan o‘rganadi. Bundan tashqari, V.N.Teliya lingvokulturologiya obyekti umuminsoniy xarakterga ega bo‘lishini ta’kidlagan bo‘lsa, V.A.Maslova muayyan xalq yoki qardosh xalqlar tilining lingvokulturologik xususiyatlari alohida o‘rganilishi lozimligini uqtiradi .

Lingvokulturologiyaning predmeti – madaniyatda ramziy, obrazli, metaforik ma’no kasb etgan va natijalari inson ongida umumlashtirilib mif, afsona, folklor va diniy diskurslarda, poetik va prozaik badiiy matnlarda, frazeologizmlarda, metaforalarda va ramzlarda aks



etadigan til birliklari sanaladi. Bunda muayyan lingvokulturologik birlik bir paytning o‘zida bir qancha semiotik tizimlarga tegishli bo‘lishi mumkin: ma’lum bir odat frazeologizmga, maqolga, matalga aylanishi mumkin. Tadqiqot obyektining vaziyatidan kelib chiqqan holda, uning alohida lingvokulturologik birliklardan tashkil topgan bir qancha predmetlarini ko‘rsatish mumkin.

Bir-biridan farq qiladigan turfa yo‘nalishlarning mavjud bo‘lishiga qaramay, zamonaviy lingvokulturologiyaning predmeti ikki xil kod bo‘lgan til va madaniyatning o‘zaro ta’sirida shakllanadigan lisoniy belgilarning madaniy semantikasini o‘rganishdan iborat. Chunonchi, har bir lisoniy shaxs ayni paytda madaniy shaxs hamdir. Shuning uchun lisoniy belgilar madaniyat “tili” funksiyasini bajarish imkoniyatiga ega. Madaniyat “tili” til egasining madaniy-milliy mentalligini lisoniy qobiliyatda aks etishini ifodalaydi. Bu o‘rinda barcha lisoniy me’yorlarga rioya qilingan holatlarda ham “madaniy to‘siq”ning yuzaga chiqishi ta’kidlash joiz.

A.Vejbitskoy ana shunday holatga misol tariqasida nemis orkestrini boshqarishga taklif qilingan ingliz dirijeri bilan yuz bergan hodisani keltirgan. Ishlar unchalik yaxshi ketmagan ingliz dirijeri inglizcha gapirgani uchun musiqachilar uni “o‘ziniki” sifatida qabul qilmayapti, deb o‘ylaydi. Shundan keyin u nemischa o‘rgana boshlaydi va o‘qituvchisidan “Eshitinglar, meningcha, mana bunday chalsak, yaxshiroq bo‘ladi” jumlasini nemischa qanday aytish mumkinligini so‘raydi. O‘qituvchi o‘ylanib turib, shunday javob qiladi: «Albatta, jumlani shunday tuzish mumkin, lekin mana bunday degan yaxshiroq: “Mana bunday chalish kerak”».

Yoki ingliz tilidagi “Can you write this scientific research in English?” savoliga bir o‘zbek “No, it’s very difficult” deb javob berishi mumkin. Biroq ingliz nutqiy muomalasi va so‘z tanlash me’yorlaridan kelib chiqqan holda, shunday javob berishi o‘rinli bo‘ladi: “It’s very difficult, but I’ll try”. Yoxud: “Bu kitob sizniki emasmi?” yoki “Ertaga band emasmi?” savoliga deyarli barcha madaniyatlarda “Yo‘q, meniki emas”, “Yo‘q, band emasman”, – deb inkor mazmunida javob beriladi. Koreys (yoki yapon) madaniyatida “Ne, ne cheki animnida” (“Ha, mening kitobim emas”) va “Ne, babiji ansimnida” (“Ha, band emasman”), – deb tasdiq mazmunida javob qaytariladi. Muxtasar qilib aytganda,



madaniy to‘siq nafaqat nutqiy muomala me‘yorlaridagi farqlar, balki muloqotchilar tomonidan kiritiladigan turli ma‘nolar bilan ham bog‘liqdir. Bir qarashda bir xil ko‘ringan so‘zlarning ma‘nolarida nomutanosiblik mavjud bo‘ladi.

Yuqorida qayd qilinganlardan kelib chiqqan holda, lingvokulturologiya mustaqil fan sohasi sifatida quyidagi masalalarni hal qilishni o‘z oldiga maqsad qiladi:

- 1) til konseptlarini shakllanishida madaniyat qanday ishtirok etadi;
- 2) til belgisi ma‘nosining qaysi qismiga “madaniy ma‘nolar” biriktiriladi;
- 3) bu ma‘nolar so‘zlovchi va tinglovchi tomonidan anglashiladimi va ular nutq strategiyasiga qanday ta‘sir ko‘rsatadi;
- 4) haqiqatan ham til egasining madaniy-lisoniy qobiliyati mavjudmi;
- 5) konseptosfera (muayyan madaniyatning asosiy konseptlari yig‘indisi) va bir madaniyat va ko‘p madaniyat egasi yo‘nalgan madaniyat diskursi qanday bo‘ladi;
- 6) mazkur fanning asosiy tushunchalarini qanday sistemalashtiriladi, ya‘ni fanning asosiy tushunchaviy-terminologik apparatini qanday yaratiladi.

Lingvokulturologik tadqiqotlarda, asosan, quyidagi masalalarni tadqiq etilganini ko‘rish mumkin: 1) muayyan nutqiy janrning lingvokulturologik xususiyatlari. Bunda miflar, xalq og‘zaki ijodiga xos janrlar tili o‘rganilgan; 2) muayyan uslubda yozilgan asardagi lingvomadaniy konseptning ifodalanishi tadqiqi. Bunda asosan badiiy-nasriy asarlar tili tahlil etilgan; 3) qiyosiy yo‘nalishdagi tadqiqotlar. Bunda ko‘proq rus tilidagi birliklar ingliz, nemis, fransuz tillari bilan qiyoslangan; 4) lingvokulturologiyaning pedagogika fani bilan bog‘liq jihatlari. Bunda ijtimoiy fanlarda o‘quvchi va talabalarga lingvokulturologik birliklarni aniqlash va tahlil etish maqsad qilib olingan.

O‘zbek tilshunosligida lingvokulturologik tadqiqotlar oxirgi o‘n yilliklarda paydo bo‘la boshladi. Jumladan, Z.I.Soliyevaning nomzodlik ishida o‘zbek va ingliz tillaridagi sentensiya, ya‘ni axloqiy-ta‘limiy xarakterdagi matnlarning milliy-madaniy xususiyatlari yoritilgan. R.S.Ibragimovanning nomzodlik dissertatsiyasida ayol konseptining o‘zbek va fransuz tillarida ifodalanish yo‘llari tadqiq etilgan. D. Xudoyberganovanning “Matnning



antroposentrik tadqiqi” nomli monografiyasining alohida bobi o‘zbek tilidagi matnlarning lingvokulturologik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan .

Lingvokulturologiya tilshunoslikning mustaqil yo‘nalishi sifatida XX asrning 90-yillarida vujudga keldi. Tadqiqotchilarning qayd qilishicha, “lingvokulturologiya” (lot. lingua “til”; cultus “hurmat qilish, ta’zim qilish”; yunon. “ilm, fan”) termini V.N.Teliya rahbarligidagi Moskva frazeologik maktabi (Yu.S.Stepanov, A.D.Arutyunova, V.V.Vorobyev, V.Shaklein, V.A.Maslova) tomonidan olib borilgan izlanishlar bilan bog‘liq ravishda paydo bo‘lgan .

Termin ko‘p qirrali va ko‘p qatlamli mental tuzilmadir. Shuningdek, u bir vaqtning o‘zida psixologik, kognitiv-semantik va lingvokulturologik jihatlarni namoyon etadi. O‘zbek tilshunosligida lingvokulturologiya masalalariga bag‘ishlangan ilk tadqiqotlar Sh.Safarov, N.Mahmudov, D.Xudoyberganova, Sh.Usmanova kabi olimlar tomonidan olib borilgan. Yurak insonning markaziy ta’na a’zosi bo‘lib, uni hayot bilan bog‘lanishini ta’minlaydi va unga yangidan kuch ato etaveradi. Yurak termini o‘zining juda keng ma’noviy xususiyatlariga ega. Ikki til uchun ham umumiy bo‘lgan ushbu tushunchadan – obraz va lug‘aviy ma’no yaxlitligini yaratishda falsafiy jihatdan tahlil qilishimiz zarur. Chunki termin nafaqat tilning xususiyatlarini , balki tafakkurimiz belgilarini o‘zida aks ettiradi.

Qadim zamonlardan boshlab, yurak –inson tuyg‘ularining , hissiyotlarining markazi bo‘lib, insonning o‘ziga xos taqdiri, ezgulik va yomonliklari, o‘zaro munosabatlari va aloqalarini baholash markazi hisoblangan.

Yurak konsepti o‘zining juda keng ma’noviy xususiyatlariga ega. Ikki til uchun ham umumiy bo‘lgan ushbu tushunchadan – obraz va lingvistik ma’no yaxlitligini yaratishdan falsafiy jihatdan tahlil qilishimiz kerak. Chunki termin nafaqat tilning, balki tafakkurning ham birligi hisoblanadi.

Qadim zamonlardan boshlab, yurak – inson tug‘ularining, hissiyotlarining markazi hisoblanib, insonning o‘ziga xos hayot voqealari, yaxshilik va yomonliklari, o‘zaro munosabatlar va aloqalarni baholash joyi hisoblangan. U insonlar uchun eng yaxshi



maslahat va yo'l ko'rsatish markazidir. Shuning uchun filosof Andryev Shnayder : *"Men barcha javoblarni bilaman. Javoblarni hammasi inson yuragida joylashgan"*, deb ta'kidlagan edi. Yurak haqiqatni o'rnatib, hayot past-balandida aynan adolatni ta'minlashga boshqaruvchilik qiladi. Yurak hech qachon adashmaydi va inson uning amriga bo'ysunsa, hech qachon xatoliklarga yo'l qo'ymaydi. Yahudiy maqolida aytganidek, *"yuragingdan so'ra va so'ng yuragingga javob berasan"*. Haqiqatni o'rnatadigan yurak, inson uning oldida ishlari va harakatlari uchun javob beradi. Yurakning o'ziga xos sabablari bor, buni hech qanday sabab tushuntirib beraolmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. The Terminology of Biotechnology: A Multidisciplinary Problem[Text]: Proc. of the 1989 Intern, chem. congr. of Pacific basin soc.PACIFICHEM'89 // Kurt L. Loening (ed.). Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag,1990. - 216 p
2. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Изде 5-е. М.: Книжный дом «Либроком», 2009. 256 с.
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Учеб.для ин-тов и фак. иностр. яз. — М.: Высш. шк., 1990. — 253 с
4. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. o'quv-uslubiy qo'llanma. -Toshkent, 2019.- B.164
5. Чернявскес М.Н. Латенскес ягык е основы медеценскос терменологее. - М.: ЗАО «Шеко», 2011.- Б.183
6. Doza A. Исторея французского ягыка. - М.: Игд. енстр. лет., 1956. - 471 с
7. N.N. Goncharova Linguistic picture of the world as a object of linguistic description.- P.162
8. Vally Ch. Общая ленгвестека е вопросы французского ягыка. - М.: Игд. енстр. лет., 1955. - 416 с.
9. Энциклопедея лекарств. - М.: РЛС, 2011.
- 10.Гринев С.В. Введение в терминоведение. –М.: "Московский литсей", 1993.- С.261